

До 70-ї річниці Перемоги у Другій світовій війні

ХЕРСОНЩИНА. 1941-1944: ТРАГІЧНА ХРОНІКА ВІЙНИ...

Війна увірвалась в українські міста і села 22 червня 1941 року. Народ піднявся на боротьбу з ворогом. Бойові дії сягнули Херсонщини 10 серпня 1941 року. Вторгнення на територію нашого краю розпочалося з півночі (Нововоронцовський район).

На Херсонщині гітлерівським військам протистояли війська Південного фронту (командуючий – генерал армії І.В.Тюленев) у складі 9-ї армії (командуючий – генерал-полковник Я.Т.Черевиченко) та 18-ї армії (командуючий – генерал-лейтенант А.К.Смирнов). Опинившись 13 серпня у фактичному оточенні в Миколаєві, на світанку 14 серпня наші армії нанесли контрудар по противнику у напрямку Снігурівки і, відірвавшись від ворога, зуміли відійти до переправ через Дніпро. 15 серпня війська 9-ї армії увійшли у Херсон і почали переправу на лівий берег, 18-та армія відступала через північну Херсонщину на Нікополь.

Оборону Херсона здійснювали кораблі та сухопутні частини Дунайської військової флотилії (командуючий – контр-адмірал М.О.Абрамов). Флотилія, створена 27 червня 1940 року із базою в Ізмаїлі, у липні 1941 року була перебазована в Миколаїв, а

прорвали фронт і до середини місяця окупували північний схід Херсонщини включно із Генічеськом (16 вересня).

Моряки та сухопутні формування Дунайської військової флотилії (командуючий – контр-адмірал О.С.Фролов) під прикриттям кораблів мужньо билися з ворогом в районі Голої Пристані, Нової та Старої Збур'ївки, Бехтер, Рибального та Прогноїв (нині – Геройське), у Дніпро-Бузькому лимані та Ягорлицькому заливі.

Частини Окремої 51-ї армії (командуючий – генерал-полковник Ф.І.Кузнецов) захищали підступи до Криму, стримуючи безперервні атаки гітле-

ро-фашистські загарбники повністю знищили 12068 споруд, в тому числі: 1771 будову промислово-виробничого призначення, 2942 житлових будинки, 4619 тваринницьких будов, 1631 будову складського господарства та торговельних баз, 1105 інших об'єктів господарського призначення.

Страшні злочинства вчинили німці над єврейським населенням міста. 23 вересня 1941 року німці вивезли на автомашинах за місто понад 8500 євреїв і всіх їх розстріляли на дільниці сільгоспколонії.

Страшна доля спіткала всіх циган, які проживали в районі міста Херсона. Спочатку німці

ного архіву області відображують боротьбу жителів Херсонщини з окупантами: бойовий шлях Херсонського партизанського загону, підпільної організації «Центр», підпільної молодіжної організації «Патріот Батьківщини», підпільної молодіжної групи «Юнармія», розвідгрупи «Журналіст» та ін. За довідкою Херсонського обкому КП України від 1964 року, «комісіями із виявлення учасників партизанського підпільного та антифашистського руху в роки Великої Вітчизняної війни» на території області було встановлено 7 партизанських та 12 підпільних груп, які вели боротьбу з окупантами у 1941-1943 роках.

Визволення Херсонської області розпочалося 26 жовтня 1943 року і завершилося 12 квітня 1944 року, визвольні бої на Херсонщині тривали 170 днів. Визволення відбувалось у три етапи.

На першому етапі, з 26 жовтня по 13 листопада 1943 року, в ході Мелітопольської наступальної операції (26 вересня – 05 листопада 1943 року) військами 4-го Українського фронту (командувач – генерал армії Ф.І.Толбухін) була визволена практично вся лівобережна частина області.

Першими населеними пунктами Херсонщини, які були визволені від нацист-

вийшла до Армянська. Частини 51-ї армії (командувач – генерал-лейтенант Я.Г.Крейзер) форсували Сиваш і після запеклого бою захопили плацдарм на північному березі Криму. Тож на початку листопада на лівобережній Херсонщині значними ворожими укріпленнями залишилися тільки Олешківський та Нікопольський плацдарми.

На другому етапі визволення нашого краю, з листопада 1943 року до лютого 1944 року, велась підготовка нового наступу. У цей час на території Херсонщини розгорнулися найбільш кровопролитні бої військ 4-го Українського фронту за Олешківський, Нікопольський та Кримський плацдарми.

1 листопада 1943 року – початок героїчної оборони Сиваських переправ, що забезпечили військовою силою і технікою плацдарм для звільнення від ворожих військ Криму. За величиною інженерних споруд та тривалістю їх експлуатації під безперервними бомбардуваннями і артобстрілами переправи на Сиваші по праву можна вважати унікальними у військовій історії ХХ століття. Сьогодні німими свідками подвигу саперів 51-ї армії лишаються залишки переправ та найбільше на території Херсонської області братське кладовище (на березі Сивашу за 18 км від села Василівка

(30 січня – 29 лютого 1944 року) завершено визволення районів Горностаївського (02-05 лютого), Великолентинського (05-08 лютого) та Верхньорогачицького (08 лютого), визволено Нововоронцовський район (20-29 лютого), розпочалося із 20 лютого визволення Високопільського району. У результаті операції були створені умови для форсування Дніпра та повного визволення південної України і Криму.

У ході Березинівської наступальної операції (06-18 березня 1944 року) 28-а армія 3-го Українського фронту 11 березня завершила визволення Високопільського району і визволила 10-11 березня – Бериславський, 10-12 березня – Великолентинський райони, 13 березня – місто Херсон, 14 березня – Білозерський район. У результаті успішних бойових дій на південно-західному напрямі наші війська раніше, ніж на інших ділянках фронту, вже 26 березня 1944 року вийшли на державний кордон із Румунією.

Визволення Херсонської області завершили у ході Кримської наступальної операції (08 квітня – 12 травня 1944 року) війська 51-ї армії 4-го Українського фронту, звільнивши 12 квітня територію Стрілківської, Щасливцівської і Чонгарської сільських рад Генічеського району.

Визволення краю супроводжувалося відновленням діяльності органів влади. За документами держархіву встановлено факт розміщення в селищі Нова Мачка відділів Миколаївського обласного військового управління, який створював органи радянської влади у звільнених містах і районах, налагоджував життя, відновлював роботу господарств і підприємств. До сьогодні ці сторінки нашої історії мало досліджені, але на наш погляд, можуть привернути увагу краєзнавців і істориків.

Таким же цікавим може стати дослідження проблематики увічнення пам'яті воїнів-визволителів. Документи держархіву області містять відомості про початок такої роботи ще в 1944 році. На Сиваській переправі, поблизу села Василівка Новотроїцького району, на території братського військового кладовища одразу після форсування Сивашу сапери із підручних матеріалів спорудили пам'ятник у вигляді 7 метрової скульптури воїна-сапера. Аналогів історії Великої Вітчизняної війни немає. На жаль, цей пам'ятник не зберігся через недовговічність матеріалів. Але в документах є опис споруди, що дає підстави для його відбудови у первісному вигляді і повернення суспільної пам'яті до героїчних сторінок визволення нашої малої батьківщини.

Тепер поради із нами вже немає більшість свідків та учасників цих вікомовних подій. Однак документальна скарбниця держархіву області не тільки береже пам'ять про їхні подвиги, але й про безліч таємниць та мало відомих імен, що чекають на свого дослідника.

Віктор ЛЕБІДЬ, директор Державного архіву області
Ірина СІНКЕВИЧ, співробітниця Державного архіву області

рівців у районі Чаплинка – Армянськ. Ім на допомогу 15 серпня командуючим Чорноморського флоту був утворений 120-й Перекопсько-Чонгарський артилерійський дивізіон (командир – капітан В.Ф.Моздалевський), який складався із семи окремих берегових батарей. На Арабатській Стрілці в районі Генгорки була збудована 127-ма окрема артилерійська батарея (командир не був назначений, командування взяв на себе командир вогневого взводу молодший лейтенант В.Н.Ковшов). 15-17 вересня вона першою із батарей артдивізіону прийняла бій. Ворог не зміг розгромити батарею, вона вистояла до 24 вересня, коли через Перекоп і Чонгар гітлерівські війська увійшли до Криму, і була підірвана власними захисниками.

Також 24 вересня ворожі війська окупували останній населений пункт Херсонщини – село Червоний Чабан Каланчацького району. 25 вересня дунайські евакуувались із Кінбурнської коси. А Тендрівську косу, важливу для оборони Одеси, Дунайська воєнна флотилія обороняла до листопада 1941 року.

У державному архіві Херсонської області зберігається доповідь обласної Надзвичайної комісії з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їх спільників встановила, що за час тимчасової окупації Херсонської області гітлерівці масово вбивали радянських громадян, виганяли їх на німецьку каторгу, піддавали катуванням і знущанням, руйнували та винищували майно радянського народу.

Встановлено, що німець-

оголосили циганам, що збирають їх для відправки до Румунії. Коли зібралось до 300 циган, їх розстріляли біля міської турми і трупи звалили в ями в районі валів.

До війни за 7 кілометрів від міста працювала прекрасна устаткована психіатрична лікарня. Окупувавши місто Херсон, гітлерівські кати розграбували майно лікарні, а 900 психічнохворих, що перебували на лікуванні, розстріляли і трупи скинули в каміноломню.

За час окупації міста Херсона гітлерівські злодії розстріляли й замордували 17 тисяч мирних радянських громадян.

Було видано наказ про обов'язкову мобілізацію молоді віком від 16 до 25 років. Забирали також населення і старших віків. Шестеро дівчат і юнаків за відмовлення їхати до Німеччини гітлерівці повісили. За період окупації німці угнули до Німеччини понад 15 тисяч громадян міста та навколишніх селищ.

Німецькими загарбниками спалені і зруйновані такі підприємства міста: консервні заводи, крекінгзавод, завод локомотивобудування, паротурбінна електростанція, завод склотари, мотороремонтний завод, залізнична станція, депо, мости, водогінна станція з магістралями та водогінною баштою, цегельний завод, порт, завод пересувних електростанцій, хлібозавод, млин, кондитерська фабрика та ряд інших підприємств: знищено телеграф, електричну і телефонну мережу. Вивезено до Німеччини все цінне устаткування лікарень, поліклінік та інших медичних закладів (фрагменти документу наведено із збереженням термінології та стилістики оригіналу).

Також документи держав-

ської окупації 26 жовтня 1943 року, стали села Лисиче, Павлівка, Самійлівка Самійлівської сільради Верхньорогачицького району. 28 жовтня визволено перший районний центр Херсонської області – смт Нижні Сірогози.

27 жовтня розпочалося визволення Горностаївського району.

До кінця жовтня повністю визволено територію районів Іванівського (28-29 жовтня) та Нижньосірогозького (28-30 жовтня), основну територію Генічеського району (29-30 жовтня).

Наприкінці жовтня – на початку листопада визволена вся територія районів Новотроїцького (29 жовтня – 01 листопада), Чаплинського та Каховського (30 жовтня – 02 листопада).

У листопаді визволена вся територія районів Каланчацького (02 листопада), Цюрупинського (02-05 листопада), Скадовського (02-07 листопада), Голопристанського (02-08 листопада). Розпочалося визволення Великолентинського району (13 листопада). 2-га гвардійська армія (командувач – генерал-лейтенант Г.Ф.Захаров) увірвалась на Перекопський перешийок і, зламавши опір ворога на укріпленнях Турецького Валу,